

Journalistik och falska nyheter

En problematisering

Oscar Westlund

Docent, Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs Universitet.
Professor II, Avdeling for mediefag, Høgskulen i Volda

I). INTRODUKTION

Digitaliseringen har gjort det möjligt för i princip alla att producera och publicera olika slags information. Detta har gjort det enkelt för aktörer att publicera s.k. ”falska nyheter”, vilket aktualiserats i nutida debatt, men som också reser frågor om vad dess motsats är? Vad är sannhet i journalistik, och vad är egentligen journalistik? Detta är stora frågor utan enkla svar.

I denna artikel introduceras en kritisk *problematik* som handlar om att journalistikens kunskapsbildande *processer* skiljer sig från falska nyheter och textreklam, men att deras manifestering och gestaltning av nyheter i form av *produkter* liknar varandra. I kapitlet diskuteras vad som kännetecknar journalistiska nyheter respektive falska nyheter. Det argumenteras att det viktiga i diskussioner kring detta problem, och i försök att utkristallisera journalistik från annat slags innehåll, inte handlar om vilka *personerna* som producerar nyheterna är, utan snarare likheter och skillnader vad gäller produkt och process. Eftersom *publiken* sällan har insyn i processerna för att producera innehåll, utan endast kan tillgå produkten, så får publiken vanligen nöja sig med att göra innehållsmässiga bedömningar utifrån produkten (samt allmän trovärdighet hos avsändaren). En viktig *policy*-fråga handlar följaktligen om medborgarnas medie- och informationskunnighet, och det argumenteras att åtgärder för att stärka medborgarna i detta sannolikt inte kommer räcka till ens om stora satsningar görs.¹

II). PROBLEMATIK: OKLARHET KRING PERSONER, PROCESSER OCH PRODUKTER SKAPAR SVÅRIGHETER FÖR PUBLIKEN

Gränserna mellan journalistik och andra former av informationsproduktion är i dagsläget mycket otydliga. Att gränserna är otydliga är inget nytt. Gränserna var mycket otydliga

1. Tack till professor Paul Bjerke, professor Mats Ekström, universitetslektor Jenny Wiik samt redaktör Jens Barland för att ni läst och kommit med initierade förslag till preciseringar och problematiseringar till en tidigare version av denna artikel.

också under journalistikens barndom på 1700- och 1800-talen, samt under partipresstiden. Däremot genomgick journalistiken en professionalisering under andra halvan av 1900-talet, och genom massmedierna skapade den sig en stark position. Internet har skapat låga inträdeströsklar för nya aktörer som önskar producera och publicera information. Detta har resulterat i att journalistikens institutioner och individer lagt kraft vid s.k. gränsarbete för att försvara och legitimera journalistiken (se t.ex. Carlson & Lewis, 2015). Sådant gränsarbete är framträdande i den samtida debatten om journalistikens roll i samhället, och hur journalistiken positionerar sig i relation till andra aktörer. Att det florerar falska nyheter som är svåra att skilja från journalistiska nyheter utgör en överhängande och mycket viktig *problematik* i dagens digitalt präglade medielandskap. I princip har vi alla personliga erfarenheter av att ta del av journalistik, liksom att vi har föreställningar om vad som kännetecknar god journalistik. Att empiriskt avgöra vad som är en journalistisk nyhet är svårt, för det kan inte definieras med grundval i att det är nyheter som produceras av en journalist eller ett nyhetsmedieföretag. Även om journalister och nyhetsmedier många gånger åstadkommer en journalistiskt präglad nyhetsproduktionsprocess, så finns också många fall där de misslyckas med detsamma (Bjerke, 2009; Ekström & Nohrstedt, 1996). Bland de olika skäl som kan finnas till att de inte förmår leva upp till professionens normativa idealbild av vad journalistik är hör brist på kompetens, tid och resurser. Samtidigt finns andra aktörer som lyckas med att producera nyheter utifrån journalistiska arbetsprocesser, men där dessa långtifrån alltid bemöts som sådana. I princip kan en rad olika sociala aktörer och aktiva medieanvändare vara delaktiga i nyhetsproduktionsprocesser, men i praktiken har journalister inte släppt in andra att bidra i deras produktionsprocesser (Lewis & Westlund, 2015a; Westlund, 2017).

Därtill har de flesta av oss också personliga erfarenheter av s.k. ”falska nyheter”, om än att vi faktiskt inte i alla fall är medvetna om dessa erfarenheter. Det kan vara mycket svårt att identifiera falska nyheter om dessa kamouflerats som journalistiska nyheter, d.v.s. att innehåll gestaltas på ett sätt som liknar journalistiken. ”Falska” nyheter skiljer sig från journalistik såtillvida att dessa utformas att avsiktligt vara falska och/eller i ensidig favör av specifika intressen (Tandoc, Lim & Ling, 2017). Detta är inte detsamma som att de innehåller felaktigheter (journalistiska nyheter med felaktigheter utgör ett slags mellanting på en glidande skala). Det är emellertid svårt att överhuvudtaget tala om ”falska” nyheter, som om det finns något som är ”sanna” nyheter. Det eftersom det är omöjligt att producera helt sanningsenliga nyheter kring komplicerade skeenden, ens för någon med de bästa intentioner och kompetenser. Journalistik handlar om att arbeta efter en mer eller mindre systematisk nyhetsproduktionsprocess inom vilken information samlas in från olika källor och att fakta kontrolleras innan en nyhet publiceras. Ett centralt element av journalistiken handlar om s.k. *framing*, d.v.s. att man väljer att belysa och rama in verkligheten på ett specifikt sätt, som en slags social konstruktion av verkligheten. Även inom datajournalistiken, som vid en första anblick kan framstå som enklare att producera statistiskt säkerställda ”sanningar”, är också den kopplad till epistemologiska utmaningar (se t.ex. Lewis & Westlund, 2015b)

I sin konstruktion av verkligheten är det viktigt att inte bara fakta är korrekta, men att nyhetsrapporteringen som helhet, genom sitt val av inramning och källor, ger en rättvisande bild av verkligheten. Utifrån etiska principer väljer journalister att utelämna en del

fakta, så som personlig information (t.ex. om en kriminell person har utländsk bakgrund), vilket somliga ”alternativa medier” tycker är problematiskt. Ofta försöker journalister ta distans och förhålla sig neutrala till de aktörer man rapporterar om, men det finns också många fall där journalistikens institutioner explicit eller implicit låter politiska och/eller ekonomiska särintressen komma till uttryck i nyheter (och inte endast på ledarplats).

Journalistiken lyfts vanligen fram som ett viktigt element för demokratin; journalistiken hjälper bl.a. att granska makten, skildra viktiga händelser i samhället, och i förlängningen att informera medborgarna så att dessa kan fatta viktiga beslut och involvera sig i demokratiska processer. Journalistiska nyheter utgör försök att representera verkligheten. Även om journalistiken utgör en professionaliserad kunskapsproducerande institution i samhället (Ekström, 2002), så varierar denna i dess förmåga i att leverera nyheter som överensstämmer med verkligheten. Publicering av journalistiska nyheter handlar snarast om vad som bedöms som tillräckligt bra representationer av verkligheten. Publiceringen av vissa journalistiska nyheter föregås av systematiska och kvalitetssäkrade processer, medan processen inför publiceringen av andra nyheter inte är lika väl genomförd. På grund av begränsningar i själva nyhetsproduktionen gör journalister ibland misstag, eller är för snabba med att publicera nyheter online, vilket medför att nyheterna innehåller felaktigheter. Det ska inte förstås som att felaktiga nyheter är detsamma som falska nyheter. Felaktigheter i journalistiska nyheter korrigeras, och det görs ibland också en rättelse, om än att journalisterna själva inte är förtjusta i detta.

Falska nyheter utgörs av nyheter som avsiktligt innehåller och kommunicerar en begränsad eller felaktig bild av verkligheten. I vissa fall handlar det om nyhetsmaterial som helt och hållet är falskt, i andra fall handlar det om information som delvis är korrekt, delvis är falskt. Företrädevis produceras och tillgängliggörs falska nyheter utifrån ekonomiska och/eller politiska intressen. Dessa betraktas därför ofta som något som bidrar till att desinformera medborgare.

Såväl bakgrunden till att journalistiken produceras, liksom de rutinartade produktionsprocesserna kring nyheter, skiljer sig väsentligt från de för falska nyheter. Emellertid är det svårt att avgöra utifrån de slutliga *produkter* som faktiskt publiceras hur *processerna* för deras tillblivelse har sett ut. Handlar det om, likt en idealbild av journalistiken, tillämpning av ideal som avser tjäna samhället och medborgarna, och där professionellt arbete genomförts enligt systematiska principer och rutiner? Det är viktigt att vara medveten om att nyheter är resultatet av journalistiken, d.v.s. att nyheter utgör en slags *produkt* (gestaltning av innehåll som används för att tjäna pengar), och att de arbetas fram i en kunskapsbildande *process* (som involverar såväl specifika värderingar som praktiker). Vad gäller värderingar är det viktigt med såväl journalisternas ideologiska grund i form av yrkesideal (Wiik, 2010, 2014), som principer för nyhetsvärdering (Harcup & O’Neill, 2016). *Publiken* kan i princip endast ta del av och bedöma avsändaren och produkten (med dess innehåll och gestaltning), men inte själva innehållet och de bakomliggande produktionsprocesserna. Det blir därför mycket svårt för denna att faktiskt skilja mellan journalistiska nyheter å ena sidan och falska nyheter (samt s.k. redaktionell textreklam) å andra sidan. Detta eftersom de falska nyheterna vanligen utformats att efterlikna den traditionella journalistikens gestaltning så långt det går, samt att innehåll av båda slag strömmar genom de flöden som medborgare exponerar sig för i sociala medier. Med andra ord sammanblandas båda

dessa slags innehåll i sociala medier, och det framgår inte alltid tydligt vem avsändaren är. Detta sätter allt större krav på medborgarnas medie- och informationskunnighet, att på egen hand systematiskt bedöma trovärdighet (Tandoc, Ling, et al., 2017).

III). POLICY

Vi har i Skandinavien under lång tid haft tillgång till och kunnat åtnjuta nyhetsjournalistik från en mångfald av aktörer. Med ambition om att så ska fortsätta vara fallet, har det under senare år initierats samt slutförts större statliga offentliga utredningar i såväl Norge som Sverige. Den norska utredningen gick under namnet Mediemangfoldsutvalget och levererade sitt slutbetänkande ”Det norske mediemangfoldet – En styrket mediepolitikk for borgerne” (NOU 2017:7) i mars 2017. Den svenska utredningen gick under namnet Medieutredningen och levererade sitt slutbetänkande ”En gränsöverskridande mediepolitik – För upplysning, engagemang och ansvar” (SOU 2016:80) i november 2016. Båda dessa utredningar inleddes 2015, båda har haft medieforskare representerade i utredningsarbetet², och båda har arbetat för att säkerställa en god kunskapsgrund kring medielandskapets aktuella förändringar. Därtill har båda utredningarna betonat att man vill främja en mediepolitik som utgår från samt är bra för medborgarna. En central utgångspunkt har varit att säkra tillgång till nyhetsmedier och nyhetsbevakning, allra helst bör denna präglas av en mångfald av aktörer. Båda utredningarna har överlämnat förslag till policy, vilka i sin tur har bemötts av olika intressenter och politiker. I detta sammanhang avser jag inte ge en uttömmande bild av dessa förslag och efterföljande diskussioner. Istället avser jag, utifrån vad som tagits upp i denna artikel och med utgångspunkt i medborgarna (snarare än journalistiken och dess institutioner), fokusera på ett i mina ögon särskilt viktigt område i detta sammanhang: nämligen att stärka medborgarnas medie- och informationskunnighet.

I Medieutredningens forskningsantologi, vilken undertecknad var redaktör för, ingick flera kapitel som påvisade olika slags betydelser av medie- och informationskunnighet. Carlsson (2016) argumenterar att medborgares medie- och informationskunnighet är en mänsklig rättighet och också av allmänintresse då den hänger ihop med att främja yttrandefriheten. Unesco har publicerat ett flertal aspekter som vanligen används som utgångspunkt för att definiera medie- och informationskunnighet. Däribland ingår att kunna ”bedöma information” och att ”kunna kritiskt värdera medieinnehåll utifrån mediernas funktioner” (se också Carlsson, 2014).

Bengtsson och Johansson (2016) framför i sitt kapitel att Unescos definition i princip framför två perspektiv på medierna; 1.) medier som institutioner (funktion i samhället), och 2.) medier som innehåll (inklusive sätt att förstå och producera detta). De argumenterar att medborgare också behöver utveckla medie- och informationskunnighet när det gäller de digitala mediernas infrastruktur samt de ekonomiska mekanismer som påverkar dessa. I Göran Bolins (2016) respektive Jonas Andersson Schwartz (2016) kapitel diskuteras bl.a. hur digitala giganter exploaterar medborgarnas personliga data för kommersiella syften, och att de intagit viktiga positioner inte bara vad gäller datainfrastruktur, men

2. I Norge representerades akademien av Hallvard Moe i Mediemangfoldsutvalget, och i Sverige representerade Oscar Westlund akademien i Medieutredningen.

också publicistisk och social infrastruktur. I ljuset av dessa kapitel är jag av uppfattningen att mycket återstår att önska när det gäller medborgares förståelse av alla de aktiviteter som sker i sociala medier, när det gäller såväl dess infrastruktur i allmänhet, som hur de kan förhålla sig kritiskt till den information de exponeras för. Wiik och Nygren (2016) argumenterar för att källkritik är en avgörande kunskap som medborgare behöver för att kunna upptäcka lögnar, övertalningsstrategier och partiskhet av olika slag. De diskuterar att såväl skolan som biblioteken bör spela en viktig roll kring detta. Budskapet om att folkbiblioteken har en viktig roll att spela förstärks i ett kapitel av Francke, Söderlind, Pilerot, Elf och Limberg (2016). De diskuterar att folkbibliotek i dagsläget arbetar med att tillgängliggöra medier, utgöra en mötesplats, vägleda, guida samt stärka medborgarnas medie- och informationskunnighet.

För att summera; redan i dagsläget arbetar skolor och bibliotek med att stärka medborgares medie- och informationskunnighet vad avser mediernas funktion i samhället och det innehåll de producerar. Mer återstår att göra, särskilt vad gäller källkritik och gränssnittet till digital infrastruktur. Denna text är inte avsedd att presentera detaljerade redogörelser kring vad som behöver göras. Emellertid är jag personligen mycket tveksam till om de insatser som görs faktiskt räcker till, eller skulle räcka till ens om ökade medel tillskjuts skolor och bibliotek. Nedan pekar jag på tre centrala problem.

1. *Medie- och informationskunnighet är en färskvara.* För att upprätthålla god förmåga till källkritik är det viktigt att medborgare har möjlighet att lära sig kring exempelvis de olika aktuella sätt och metoder som aktörer med mindre ädla intentioner arbetar utifrån för att publicera och sprida falska nyheter. De behöver också lära sig hur de själva kan upptäcka sådan information, samt hantera denna.
2. *Skolor och bibliotek har begränsad förmåga i att stärka medie- och informationskunnighet.* Att utveckla och upprätthålla riktigt god medie- och informationskunnighet kräver mycket av de som ska lära ut detta. Det kräver bl.a. mycket tid, stor passion och omfattande kompetens. Personal vid skolor och bibliotek kan erbjuda grundläggande kunskaper i MIK, men det bör inte förväntas av dem att de ger en komplett och aktuell bildning i området.
3. *Skolor och bibliotek når endast en fraktion av samhällets medborgare.* Barn och ungdomar får tillgodogöra sig mer eller mindre goda färdigheter i medie- och informationskunnighet. Medborgare som inte är i skolåldern kan söka sig till folkbibliotek för att fortbilda sig, men det är samtidigt tydligt att dessa bibliotek inte är en arena alla vänder sig till.

Det är en sak att peka på dessa tre problem, det är en helt annan sak att identifiera lämpliga lösningar till dessa problem. Den problematik som utmejslats i denna artikel, kring relationen mellan *person*, *process*, *produkt* och *publik*, kräver olika slags insatser. Inte heller i det tidigare massmediesamhället där journalistik från ett fåtal nyhetsmedieföretag dominerade fick medborgare insyn i produktionsprocesserna. Emellertid arbetade nyhetsmedierna för trovärdighet, blev granskade, och i flera fall hade medborgarna också högt förtroende för deras nyheter. I princip kan man säga att journalistiska nyheter kom med en ”kvalitetsstämpel” som bl.a. innebar att de nyheter som producerades hade genomgått god

faktakontroll. I den stund nyhetsmedier publicerar en nyhet materialiserar de sitt ställningstagande till medborgarna om att nyheterna är tillräckligt sanningsenliga för att publiceras. Detsamma gäller inte för hur andra aktörer publicerar information. Medborgarna behöver hjälp i att avgöra sanningshalt och trovärdighet i innehållet från olika slags källor. I såväl Norge (Faktisk) som Sverige (Viralgranskaren) förs arbete med att identifiera falska nyheter, samt redogöra för dessa på ett sätt som når ut till medborgarna. Även om stora resurser investeras i Faktisk och Viralgranskaren, så är eftersläpningen i avslöjanden och redogörelser ganska stor. Som resultat av detta hinner falsk information nå ut till många, utan att denna på ett systematiskt sätt ifrågasätts. *Faktisk* och *Viralgranskaren* är viktiga initiativ, men medborgarna behöver ytterligare redskap som de kan använda sig av, i realtid. I detta sammanhang bör digitala verktyg som nyttjar potentialen i artificiell intelligens kunna utvecklas, för att snabbt kunna söka igenom och analysera stora mängder av olika slags data, som kan ge indikationer på om en nyhet överensstämmer med eventuell annan rapportering. Digitala verktyg bör vara enkla och pedagogiska i sin utformning, samt göras tillgängliga för alla.

REFERENSER

- Andersson Schwartz, J. (2016). "Delningslogik och plattformisering", I: *SOU 2016:30 Människorna, medierna, marknaden* (pp. 133–164). Stockholm: Wolter Kluwers.
- Bjerke, P. (2009). *Refleks eller refleksjon? En sosiologisk analyse av journalistisk profesjonsmoral*. Volda/ Oslo: Høgskulen i Volda/Universitetet i Oslo. Ph.D.
- Bolin, G (2016). "Värdeskapande och medborgarskap i det digitaliserade samhället", I: *SOU 2016:30 Människorna, medierna, marknaden* (pp. 109–130). Stockholm: Wolter Kluwers.
- Carlson, M., & Lewis, S. C. (n.d.). *Boundaries of journalism?: professionalism, practices and participation*.
- Ekstrom, M. (2002). Epistemologies of TV journalism: A theoretical framework. *Journalism*, 3(3), 259–282. <https://doi.org/10.1177/146488490200300301>
- Ekström, M., & Nohrstedt, S.-A. (1996). *Journalistikens etiska problem*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Harcup, T., & O'Neill, D. (2016). What is news? *Journalism Studies*, 0(0), 1–19. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2016.1150193>
- Lewis, S. C., & Westlund, O. (2015a). Actors, Actants, Audiences, and Activities in Cross-Media News Work. *Digital Journalism*, 3(1), 19–37. <https://doi.org/10.1080/21670811.2014.927986>
- Lewis, S. C., & Westlund, O. (2015b). Big Data and Journalism. *Digital Journalism*, 3(3), 447–466. <https://doi.org/10.1080/21670811.2014.976418>
- Tandoc, E. C., Lim, Z. W., & Ling, R. (2017). Defining "Fake News." *Digital Journalism*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1360143>
- Tandoc, E. C., Ling, R., Westlund, O., Duffy, A., Goh, D., & Zheng Wei, L. (2017). Audiences' acts of authentication in the age of fake news: A conceptual framework. *New Media & Society*, 146144481773175. <https://doi.org/10.1177/1461444817731756>
- Westlund, O. (2017). Mot en bredare ansats inom medieforskning: *Norsk Medietidsskrift*, 24(1), 1–7. <https://doi.org/10.18261/issn.0805-9535-2017-01-05>
- Wiik, J. (2010). Journalism in transition. The professional identity of Swedish journalists, 248. Retrieved from https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/21853/1/gupea_2077_21853_1.pdf
- Wiik, J. (2014). Towards the Liberal Model. *Journalism Practice*, 8(5), 660–669. <https://doi.org/10.1080/17512786.2014.883112>